

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica III (2012)

Janusz Ustupski

Uniwersytet Pedagogiczny, im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Innowacyjność w rozwoju przestrzeni turystycznej

Celem artykułu jest prezentacja przedsięwzięć innowacyjnych podejmowanych na terenach ośrodków miejskich, stanowiących równocześnie centra rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, w których rozwinęła się turystyka, co spowodowało przekształcenia przestrzeni turystycznej.

Na początek warto przypomnieć o istotnych przemianach społeczno-politycznych, które zaszły w ostatnich dwudziestu latach w Europie. Iwona Sagan, prowadząc rozważania nad rozwojem miast w okresie znacznych przemian zachodzących pod koniec XX wieku, pisze:

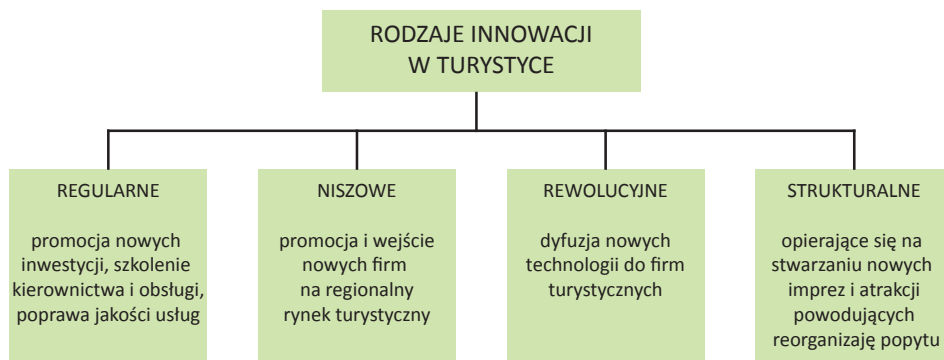
Model polityki administracyjnej, ukształtowany w państwach zachodnich pod wpływem polityki państwa opiekuńczego, a w krajach socjalistycznych będący konsekwencją pełnej kontroli rozwoju lokalnego przez struktury administracji państwowej, został zastąpiony modelem polityki miejskiej przedsiębiorczości. Zmiana ta spowodowała fundamentalne przeformułowanie zakresu zadań i odpowiedzialności władz lokalnych. Z roli głównego dystrybutora środków inwestycyjnych przekazywanych przez szczebel państwowy, stały się one odpowiedzialne za ich pozyskiwanie i efektywne wykorzystanie. Stąd polityka miejska przybrała w znacznej mierze charakter polityki opartej na zasadach przedsiębiorczości i pod wieloma względami bliższej zasadom zarządzania przedsiębiorstwem niż układem lokalnym. Pierwszoplanową rolę w procesie transformacji polityki rozwoju miast odgrywają kształtujące się na zasadach przedsiębiorczości: kultura, kapitał społeczny, innowacyjne środowisko, powiązania sieciowe, strategiczne aliance, partnerstwo. [...] polityka ta prowadzona jest w warunkach stale rosnącej konkurencji między miastami (Sagan 2011, s. 143).

Obserwując współczesne przedsięwzięcia gospodarcze możemy powiedzieć, że rozwój społeczno-gospodarczy miast i terenów ich otaczających opiera się na przedsiębiorczości, której jednym z najważniejszych czynników jest innowacyjność.

Rozwijająca się turystyka wykorzystuje nie tylko własne zasoby, lecz także zasoby współpracujących z nią branż, procesy związane z rozwojem turystyki zachodzą na określonej powierzchni, która ulega przemianom, tworząc przestrzeń turystyczną. Przestrzeń turystyczna (Warszyńska 1999, s. 38) – jest to przestrzeń

fizyczno-geograficzna, społeczna, kulturowa, gospodarcza, w obrębie której zachodzą zjawiska turystyczne. Tworzą ją elementy pierwotne, wyjściowe, stanowiące o pierwotnej wartości przestrzeni dla celów turystycznych, określane jako walory turystyczne oraz elementy wtórne, warunkujące lub ułatwiające realizację tych celów.

W literaturze poświęconej turystyce A-M. Hjalager (2002) zwraca uwagę na intensywność zmian dotyczących powiązań gospodarczych pobudzanych przez innowacje w przestrzeni turystycznej. W odniesieniu do jej koncepcji można przedstawić rodzaje innowacji wpływających na istotne przemiany przestrzeni miast turystycznych i regionów (ryc.1).

Ryc. 1. Rodzaje innowacji w turystyce wg A-M. Hjalager

Źródło: A-M. Hjalager 2002, s. 465

Podjęmowane innowacje na obszarach turystycznych prowadzą niejednokrotnie do przeobrażeń przestrzeni turystycznej, w ich rezultacie mogą powstać klastry. Zgodnie z definicją M.E. Portera (1998), klaster to geograficzne skupisko firm i innych podmiotów gospodarczych na określonym terenie, które współpracując ze sobą czynią dany region bardziej konkurencyjny niż inne regiony. „Klastry związane bezpośrednio z branżą turystyczną są najczęściej kojarzone z podziałem geograficznym lub dominującą aktywnością turystyczną” (Borodako 2011, s. 87). W takiej sytuacji innowację traktuje się w wymiarze systemowym: komplementarności firm turystycznych, bliskiej lokalizacji, efektów współpracy.

Z początkiem XXI wieku wiele miast stało się miejscami intensywnie rozwijającej się turystyki, stanowią one niejednokrotnie regionalne ośrodki miejskie o wyraźnej międzynarodowych ambicjach. Konkurencja w dziedzinie turystyki spowodowała, że ośrodki te ulegają w krótkim czasie znacznemu przekształceniu. Przemianom podlegają głównie centra tych miejscowości, w których wyraźnie kształtuje się przestrzeń turystyczna. Odbywa się to pod wpływem innowacji technologicznych w dziedzinie architektury, wyposażenia obiektów i instytucji służących zarówno turystyce jak i mieszkańcom. Przekształceniom podlegają tereny „starych miast”, które tracą dotychczasowe funkcje mieszkaniowe, a w trakcie modernizacji wprowadzane są instytucje służące administracji, świadczące usługi: finansowe, w sferze kultury, w zakresie komunikacji, handlu, gastronomii i hotelarstwa. Stwarza

się w ten sposób dogodne warunki zaspokajania potrzeb i oczekiwań turystów. Aby miejsca te przyciągały ludzi z wielu stron świata i dostarczały im oczekiwanych doznań, miasto musi zmienić swoje oblicze. Odbywa się to poprzez przygotowanie i wprowadzenie licznych usług, które są w stanie zaspokoić różnorodne oczekiwania turystów, zapewnić atrakcyjny pobyt, stworzyć szczególną atmosferę. Obserwując współczesne ośrodki miejskie można stwierdzić, że w wyniku konkurencyjności między turystycznymi centrami miejskimi dochodzi do znaczących przemian przestrzeni miejskiej i kształtowania nowego oblicza miejsca turystycznego. Opisane przemiany przestrzeni są rezultatem poczynań ludzi wykazujących pomysłowość w zagospodarowaniu powierzchni. Zmierza się również do poprawy warunków przebywania i pracy stałych mieszkańców miasta. Współczesne miasto musi być przyjazne zarówno dla turystów, jak i jego mieszkańców.

Na uwagę zasługują rozwiązania innowacyjne w zakresie tworzenia miejsc, z których korzystają turyści i mieszkańcy. W tym celu wprowadza się interesujące rozwiązania architektoniczne, tworzy się nowe usługi gastronomiczne, wprowadza się najnowsze rozwiązania w dziedzinie usług hotelarskich, przemianom innowacyjnym podlegają muzea, teatry, sale widowiskowe, obiekty sportowe, rozszerza się funkcje miejsc wystawienniczych, wprowadzając technologie najnowszej generacji. Zarządzający przestrzenią miejską podejmują wysiłki w celu modernizacji infrastruktury komunalnej, poświęcając szczególną uwagę komunikacji, tak by rozwijając się była szybka, cicha, bezpieczna, a także bezkolizyjna, ułatwiająca poruszanie mieszkańcom i turystom. Szczególną atmosferę opisanych miejscowości uzyskuje się w wyniku poczynań w dziedzinie kultury i sztuki. Polega to na tworzeniu miejsc, w których przebywać może w komfortowych warunkach bardzo wiele osób uczestniczących w spektaklach teatralnych, koncertach, pokazach i innych wydarzeniach kulturalnych oraz sportowych. Wymienione działania wymagają zintegrowania wysiłków i pracy ludzi reprezentujących różne dziedziny życia społeczno-gospodarczego. Zintegrowane przedsięwzięcia zmuszają do zastosowania najnowszych rozwiązań z zakresu organizacji, zarządzania i technologii. Ustawiczna troska o najwyższą jakość realizowanych koncepcji owocuje szerokim zainteresowaniem różnych środowisk społecznych z różnych stron świata, co świadczy o sprostaniu wymogom konkurencji miejsca turystycznego.

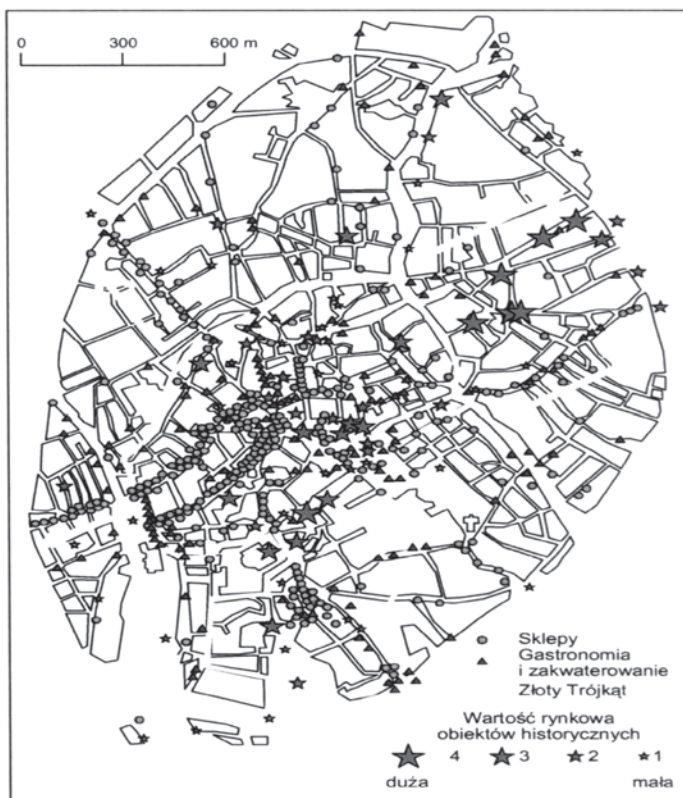
Opisane głębokie zmiany zachodzące w przestrzeni miasta są możliwe jedynie przy współpracy osób utrzymujących się z turystyki i mieszkańców miasta zatrudnionych w innych dziedzinach życia gospodarczego i społecznego, dostrzegających możliwość osiągnięcia korzyści z udziału we wszystkich poczynaniach podejmowanych na rzecz turystów. Wymaga to jednak czasu i przemian świadomości mieszkańców miast o dominującej funkcji kulturalnej i turystycznej.

W wyniku prowadzonej analizy aktualnej literatury, obserwacji oraz zdobytych doświadczeń w trakcie przeprowadzonych badań¹ można stwierdzić, że najważniejszym zadaniem, jakie stawia się specjalistom zagospodarowania przestrzennego miasta o dominującej funkcji turystycznej, jest dokonanie realistycznej analizy i oceny szans, które stwarza turystyka lokalnemu biznesowi. Decydujące w tej ocenie jest

¹ Przedstawiona analiza jest rezultatem podjętego przez autora w roku 2009 i trwającego do chwili obecnej wspólnego projektu dotyczącego „Rozwoju zrównoważonego w turystyce”, prowadzonego z udziałem grup studentów w ramach współpracy Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i Uniwersytetu Pedagogicznego w Erfurcie.

nagromadzenie zasobów kulturalnych oraz przeprowadzenie przez władze lokalne waloryzacji kapitału kulturowego, którym dysponuje miasto, na rzecz rynku turystycznego. Na przykładzie Brugii, Drezna i Erfurtu warto zaprezentować problemy, wynikające z wprowadzanych przemian przestrzeni turystycznej, które zachodziły w wymienionych miastach europejskich wskutek intensywnej gospodarki dokonywanej w przestrzeni tych ośrodków.

Interesujący przykład przemian przestrzeni turystycznej spotykamy w Brugii. Została ona wpisana na listę dziedzictwa światowego (WHS – World Heritage Site) i od tej pory próbuje osiągnąć równowagę pomiędzy ochroną typowej architektury, utrzymując równocześnie dynamikę centrum regionalnego o wyraźnym charakterze turystycznym. Ryc. 2 przedstawia Złoty Trójkąt, w którym znajduje się w Brugii najwięcej budynków historycznych o dużej wartości, został on wyznaczony jako kontrolowana strefa centralna rozwoju turystyki.

Ryc. 2. Złoty Trójkąt w Brugii

Źródło: Jansen-Verbeke 2011, s. 98

Ostatnio jednak Brugia została uznana przez ekspertów UNESCO za miasto dziedzictwa światowego z problemami. Została skarcona za brak poszanowania dla typowego stylu architektonicznego i przekroczenie skali w niektórych projektach odnowy miasta. Interesującym a równocześnie kontrowersyjnym przykładem tych

przedsięwzięciem było wzniesienie hali koncertowej (fot. 1), której bryła „psuje” panoramę średniowiecznego miasta. Budowla ma wymiary 120 × 50 m, a jej charakterystycznym elementem jest tzw. latarnia, lekko oddzielona od głównego budynku o wysokości 28 m (8 pięter) z kameralną salą koncertową na 300 miejsc. W głównej części gmachu znajduje się sala audytoryjna na 1300 miejsc, co także świadczy o skali tego przedsięwzięcia. Prezentowany obiekt już w czasie budowy budził liczne kontrowersje ze względu na gabaryty nieodpowiednie do otoczenia, głównie starych kamieniczek, w większości dwu- lub trzypiętrowych.

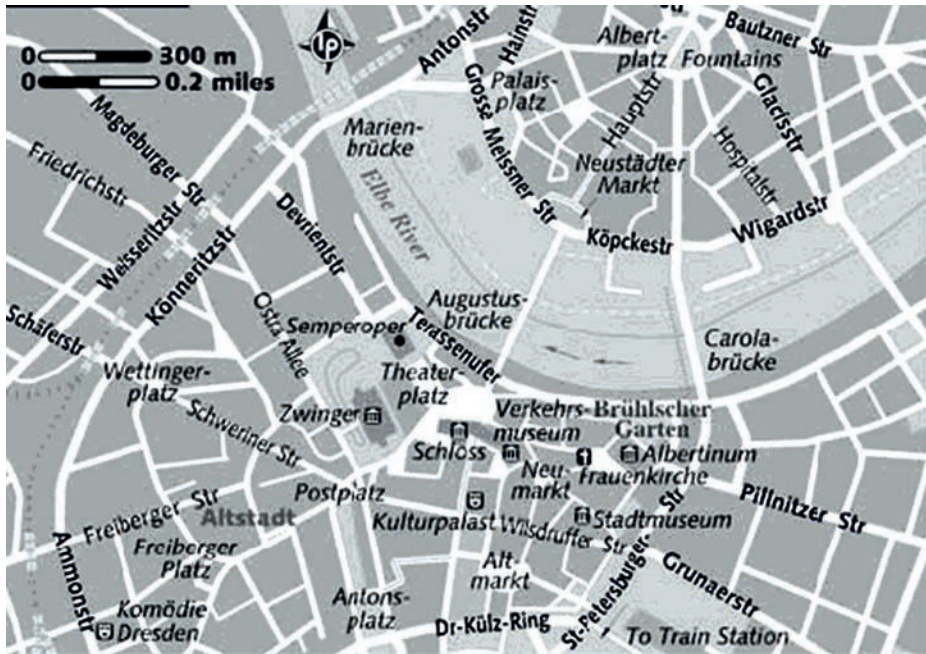

Fot. 1. Hala koncertowa w Brugii

Źródło: <http://www.brugge.be/internet/de/index.htm>

Architekci podjęli wyzwanie połączenia śmiałej bryły architektonicznej z istniejącą rodzimą zabudową miejską, nie rezygnując z ambicji, aby uczynić tę budowlę znakiem rozpoznawczym Brugii, zaznaczając, jak to określono, „ważność momentu kulturalnego i terażniejszości, która ma prowadzić w przyszłość”.

Innym przykładem ośrodka miejskiego o znaczących przemianach przestrzeni zachodzących pod wpływem turystyki jest Drezno. Miasto nie bez powodu nazywane jest perłą baroku. Znajduje się tu wiele zabytków nie tylko barokowych, ale także renesansowych czy klasycystycznych (ryc. 3). Znaczna część historycznej zabudowy została całkowicie zniszczona podczas II wojny światowej i odbudowana w późniejszym okresie. O kulturowym obliczu Drezna i jego szczególnej atrakcyjności turystycznej decydują interesujące rozwiązania urbanistyczne, światowej sławy zbiory malarskie, żywa tradycja muzyczna i teatralna.

Ryc. 3. Zabytkowa część Drezna z zaznaczonym linią przerywaną Waldschlösschenbrücke na łacie budzącym kontrowersje

Źródło: fragment planu miasta Drezna z 2011 r.

Wprowadzenie do krajobrazu Drezna nowego mostu wywołało falę krytyki i doprowadziło do skreślenia Doliny Laby z listy ścisłych rezerwatów UNESCO. Uznano również, że most ten naruszył historyczną panoramę miasta zaliczonego do ośrodków dziedzictwa światowego.

Na specjalną uwagę zasługują poczynania w zakresie tworzenia nowoczesnej przestrzeni turystycznej w Erfurcie. Zgodnie z wytycznymi zawartymi w Agendzie 21, miasto należało do intensywnie uprzemysławianych ośrodków znajdujących się w dawnej wschodniej części Niemiec. Po zjednoczeniu Niemiec znaczenie zacofanego pod względem technologicznym przemysłu zdecydowanie zmalało. Dzięki środkom finansowym przeznaczonym na restrukturyzację przemysłu i zmianę funkcji stolicy Turyngii nawiązano do bogatej tradycji historycznej, wykorzystując znajdujące się w mieście zabytki. W ten sposób realizowana jest koncepcja centrum miejskiego zmierzająca do przystosowania Erfurtu dla rozwijającej się turystyki z wykorzystaniem istniejących obiektów historycznych, z nadaniem im równocześnie nowych funkcji. Obecnie w organizacji życia w mieście dąży się do tego, by było ono przyjazne i wygodne zarówno dla turystów, jak i dla stałych mieszkańców.

Interesującym przykładem wprowadzania innowacyjnych rozwiązań zmieniających przestrzeń turystyczną jest modernizacja zabytków historycznych w sposób charakterystyczny dla Niemiec. Pozostawia się w obiektach historycznych część elementów architektonicznych, które przetrwały zawieruchę wojenną, natomiast w miejsce brakujących elementów budowli wprowadza się nowoczesną architekturę. W ten sposób łączy się historyczne budowle z nowoczesnymi konstrukcjami

wykorzystującymi najnowsze osiągnięcia technologiczne. Dzięki nowym rozwiązaniom miasto pozyskuje obiekty, które pełnią funkcje zabytków, a równocześnie stanowią nowoczesne obiekty muzealne, które mogą pełnić szereg funkcji zaspokajających potrzeby zarówno turystów jak i mieszkańców. Przystosowane są do organizowania konferencji, spotkań, posiadają część hotelową i gastronomiczną, służą uczniom, studentom i stałym mieszkańcom. Doskonałym przykładem tego typu rozwiązania jest Augustinerkloster (fot. 2).

Fot. 2. Augustinerkloster w Erfurcie, w którym w latach 1505–1511 mieszkał Marcin Luter

Fot. Paulina Głowacka

Trzy punkty kluczowe projektu podjętego na terenie klasztoru nadają specjalny charakter zabytkowemu i równocześnie nowoczesnemu kompleksowi obiektów. Po pierwsze, powiązanie starych fragmentów budowli z nowym obiektem, po drugie, rozmiary budynku przy rozbudowie nie mogły przekraczać starej kubatury (konieczność zachowania proporcji), zatem zrealizowano koncepcję zewnętrznej skorupy budynku tak, że umieszczono starą część w środku nowej (budynek w budynku), wreszcie przyjęto, że cały współczesny budynek powinien unosić się jakby nad historycznymi fundamentami wraz z piwnicą.

Jednym z najtrudniejszych problemów wymagających rozwiązania było wprowadzenie światła, niewystarczająca liczba okien w historycznej części obiektu nie pozwalała na inne rozwiązanie oświetlenia dziennego niż wprowadzenie framug okiennych w nowej części pod pewnym kątem, co daje efekt nawiązania w podobny sposób do oświetlenia wnętrza w dawnych obiektach sakralnych. W nowo wybudowanej części sala reprezentacyjna odpowiada dawnej kubaturze budynku biblioteki. Zastosowany system okien sprawił, że wewnątrz otrzymano nastrojowe oświetlenie,

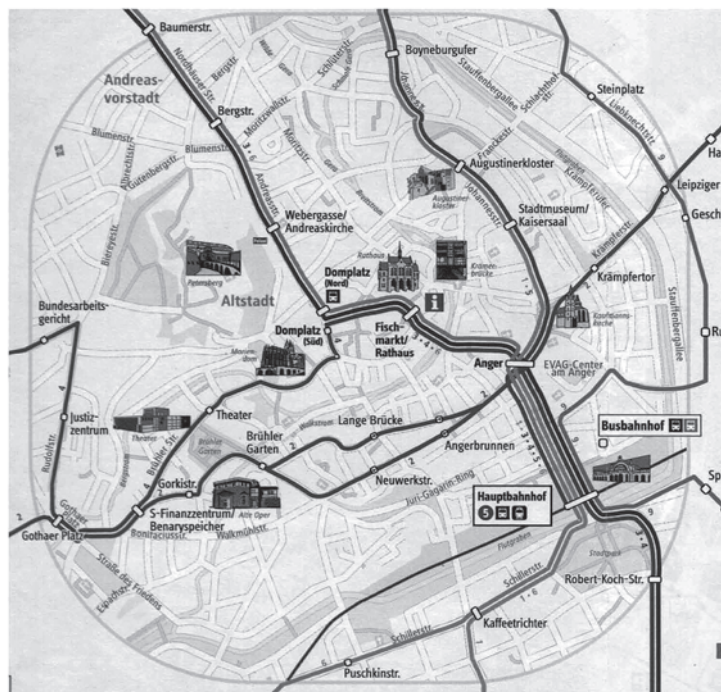
Fot. 3. Sala wielofunkcyjna w Augustinerkloster

Fot. wyk. Paulina Głowacka

mające sprzyjać kontemplacji i nawiązywać do dawnej funkcji obiektu. Od strony północnej znajduje się otwarte wejście zewnętrzne z klatką schodową, windą i sanitariatami, a oszklone dłuższe ściany eksponują zachowaną historyczną substancję murów. Przejrzystość architektoniczna ułatwia orientację w hali wejściowej. Sala wielofunkcyjna (fot. 3) na parterze otrzymuje światło boczne, dzięki otworom okiennym ustawionym pod pewnym kątem. Resztę światła daje zaszklona fuga pod sufitem. Zachowane fundamenty klasztoru umożliwiły umocowanie nowej budowli na wąskich palach wierconych w technice mikrowierceń. Do tego dodano wolnostojącą ścianę zewnętrzną. Sufit górnego piętra został osadzony nad konsolami górnego piętra. Jest to trzyramienna rama z mocnego drewna, klejonego zgodnie ze specjalną najnowszą technologią, daje to efekt takiej wytrzymałości, jaką mają elementy stalowe, ale dzięki temu konstrukcja jest lżejsza i bardziej plastyczna. W prezentowanym obiekcie wykorzystano najnowsze technologie, które umożliwiły realizację nowej koncepcji konstrukcji budynku (lekkie pokrycie dachu). We wnętrzu biblioteki znajdują się półki zintegrowane z kopułą. Wszystkie ściany i pokrycie dachu chronione są przed zmianami temperatury warstwą ciekłą, stanowiącą doskonały materiał izolacyjny, umożliwiający uzyskanie odpowiednich do tego typu budowli warunków izolacji termicznej. Skład chemiczny cieczy stanowi tajemnicę patentu tego szczególnego rozwiązania. Regulacja temperatury odbywa się elektronicznie, a budynek ma charakter pasywny pod względem strat ciepłych. Koncepcja energetyczna uwzględnia odzyskiwanie ciepła z pomieszczeń, co pozwala na zastosowanie tylko częściowej klimatyzacji. Wprowadzone zostało ogrzewanie podłogowe

zintegrowane z ochroną przed słońcem. W pomieszczeniach zastosowano ledowe, energooszczędne oświetlenie sterowane centralnie. Dach nie jest przykryty blachą miedzianą, pomimo że z zewnątrz sprawia takie wrażenie, lecz wysokiej jakości tworzywem sztucznym o takich parametrach wytrzymałości, jaką posiada blacha miedziana. Odwiedzający wchodzi do właściwego budynku przez przezroczyste wejście i widoczne w klatce schodowej schody. Architektura jest nowoczesna, ale użyto w fasadzie wapienia, który był zastosowany w starej części obiektu².

Na szczególną uwagę zasługują również wprowadzone w Erfurcie rozwiązania komunikacyjne. Centralnym punktem dla komunikacji miejskiej jest plac Anger (ryc. 4), gdzie krzyżują się wszystkie najważniejsze linie komunikacji autobusowej i tramwajowej. Czytelne oznaczenia na dostępnych w wielu punktach miasta planach komunikacji ułatwiają przybyszom orientację w terenie. Dokładna informacja o czasie odjazdu najbliższego tramwaju danej linii, bardzo ciche poruszanie się pojazdów, informacja wewnątrz pojazdów sprawiają, że korzystanie z komunikacji jest łatwe, przyjemne i bezpieczne.

Ryc. 4. Nowoczesny system komunikacji w centrum Erfurtu

Źródło: Plan miasta Erfurt, rozwiązania komunikacyjne 2011 r.

² Informacje techniczne zostały przekazane w listopadzie 2011 r. przez pracowników Augustinerkloster, w czasie realizacji wspólnego projektu dotyczącego „Rozwoju zrównoważonego w turystyce”, prowadzonego z udziałem grup studentów Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i Uniwersytetu Pedagogicznego w Erfurcie.

Wnioski

Zagospodarowanie dla potrzeb turystyki przestrzeni miast zajmujących znaczącą pozycję w regionie tworzą nową przestrzeń turystyczną. Jednak by turystyka mogła utrzymać dynamikę rozwoju, musi sprostać konkurencji. Przyszłość tradycyjnych centrów regionalnych, w których rozwija się turystyka, zależy zatem od sposobów pobudzania innowacji i podejmowania poczynań innowacyjnych przez administrację lokalną i podmioty gospodarki turystycznej.

Szanse pomyślnej realizacji tego zadania rysują się wtedy, gdy wprowadzane są rozwiązania innowacyjne w dziedzinach gospodarki ważnych w rozwoju regionu, a także specyficznych dla turystyki.

W rozwoju miast i przestrzeni miejskich obserwujemy szereg korzystnych zmian dokonujących się pod wpływem turystyki. Należą do nich:

- tworzenie różnorodnych usług i instytucji w taki sposób, że powstają przestrzenie przyjazne zarówno dla mieszkańców jak i turystów,
- kreowanie atmosfery specyficznej dla miasta, atrakcyjnej dla turystów, interesującej dla jego mieszkańców,
- miejsca rekreacji i wypoczynku przeznaczone dla przybyszy, stają się również miejscami relaksu i regeneracji dla stałych mieszkańców,
- konieczność stworzenia dogodnych warunków do przemieszczania się turystów i mieszkańców wymusza sprawne rozwiązania w dziedzinie komunikacji masowej (np. Erfurt),
- wymagania w zakresie ogrzewania, oświetlenia, funkcjonalności pomieszczeń przeznaczonych na cele współczesnej turystyki wymuszają konieczność wprowadzania najnowszych rozwiązań technologicznych (np. Drezno, Erfurt).

Turystyka niesie za sobą również wiele niekorzystnych przemian. Należą do nich m.in.:

- utrata walorów krajobrazowych wynikających z modernizacji części historycznych miast (np. Brugia i Drezno),
- nadmierny ruch turystyczny w okresach sezonu stwarza wiele niedogodności stałym mieszkańcom, jednak dzięki innowacjom wprowadzanim w rozwiązaniach komunikacyjnych, w obiektach użyteczności publicznej uciążliwość ruchu turystycznego ulega złagodzeniu,
- wprowadzenie monumentalnych, nowoczesnych rozwiązań architektonicznych stwarza dogodne warunki do prezentacji spektakli teatralnych i wydarzeń muzycznych, ale znaczna kubatura tych obiektów wpływa niekorzystnie na harmonię krajobrazu starych miast (np. Brugia).

Literatura

- Borodako K., 2011, *Foresight w turystyce. Bariery wykorzystania i rozwoju*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa
- Hjalager A-M., 2002, *Repairing Innovation Defectiveness in Tourism*, „Tourism Management”, Vol. 23, n° 5
- Jansen-Verbeke M., 2011, *Studia nad turystyką miejską: stare opowieści, nowe scenariusze*, [w:] *Turystyka. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, red. naukowa B. Włodarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 87–104.

- Porter M.E., 1998, *Clusters and the New Economics of Competition*, „Harvard Business Review”, t. 76, z. 6
- Sagan I., 2011, *Miasto dla mieszkańców, miasto dla gości. Turystyka miejska w polityce rozwoju miast na przykładzie Trójmiasta*, [w:] *Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, red. naukowa S. Kaczmarek, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 143–154
- Warszyńska J., 1999, *Główne problemy badawcze geografii turystyki*, *Turyzm*, t. 9, z. 1, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 38

Innovation in the development of touristic areas

Abstract

Critical socio-political changes that have happened in Europe during the last twenty years, particularly in East-Central Europe, have had a great influence on the development of cities and the surrounding areas. The state welfare structure of West European countries has influenced the socioeconomic development of their cities. On the other hand, the state-managed economy in East-Central Europe controlled the local communities, which had great impact on their undertakings.

The changes in political structure and economic reform policies have in turn resulted in changes in social institutions and property relations.

Nowadays, the socioeconomic growth of the cities has taken place essentially in the areas around the cities. Innovation is one of the most important factors of the enterprise development there.

The author concentrates on the consequences of alternative forms of innovation in the tourist areas and uses Bruges and Dresden as case studies; he refers to economic restructuring and innovative efforts in Erfurt.

dr Janusz Ustupski
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Turystyki i Badań Regionalnych
e-mail: ustupski@up.krakow.pl